

Vitéz Ferenc

Minőségteremtő nemzettudat

Bertha Zoltán könyvei

Bertha Zoltán irodalomtörténész, kritikus és esszéista 2012-ben egyszerre két tanulmánykötettel jelentkezett: a *Sorsmetszetek* és az *Erdély felé* című gyűjteményes könyveinek írásai 2006 és 2011 között az *Agria*, *Bárka*, *Duna-part*, *Kortárs*, *Helikon*, *Hitel*, *Irodalmi Jelen*, *Magyar Napló*, *Nagyvilág*, *Napút*, *Székelyföld*, *Tiszatáj*, *Új Hegyvidék* folyóiratokban, illetve esszéantológiákban és tanulmánykötetekben jelentek meg. Bertha Zoltán érdeklődésének fókuszában a magyar sors és a határon túli – elsősorban erdélyi – magyar lét irodalmi reprezentációi állnak, az elmúlt három évtized kötetei szintén az e területen végzett kutatásainak eredményét adták közre. Görömbei Andrásal közösen publikálta még 1983-ban a *Hetvenes évek romániai magyar irodalma* című monográfiáját, majd Bálint Tiborról, Sütő Andrásról, Németh Lászlóról, Kányádi Sándorról írt monográfiát és tanulmánykötetet. A „sors” és az „erdélyiség” hívószavai már a Bertha-kötet-címekben is megjelentek: *Sorstükör*, *Sorsbeszéd*, *Sorsjelző*, illetve *Erdélyiség és modernség*, de a szellemi elkötelezettség és felelősségvállalás gondolata van jelen *A szellem jelzőfényei* vagy a *Gond és mű* című kötetekben is.

„A magyar irodalom sajátos jellegéhez hozzátartozik, hogy hosszú évszázadokon keresztül szorosan összefonódott a történelmiséggel, a nemzeti-közösségi sorskérdésekkel, a nemzeti önismeret és öntudat

lelkiismereti sorsszemléleti orientációjával, valamint az egzisztenciális és nyelvi öntanúsítás identitásmegtartó törekvéseivel” – írja Bertha Zoltán. – „Ez a sajátosság nem teherterhel, ahogyan némelyek ezt Adyig, Nagy Lászlóig vezetve értékszegényítő tényezőnek tartják, ellenkezőleg: különleges értékvilágot teremtő, külön poétikai jellegvonásokkal bíró, sajátos nyelv- és esztétikumformáló minőség. A magyar sorsirodalom sajátos tematikai, gondolati, létszemléleti karaktere és az abban kifejeződő emberi jelentésvilág olyan artisztikusan megjelenő sajátságosság, amely nem reduktív, hanem hozzáadott dimenziója az emberiség világkultúrájának. A valódi nyitottság nem a lebecsülése, hanem a megbecsülése a sajátos minőségformáknak és jellegadó értékjegyeknek”.

Ez a megbecsülés, a sajátos minőségforma és a jellegadó értékjegyek vizsgálata, a magyar sorsirodalom esztétikai és emberi karaktere, létformákat alakító erős orientációja, a nemzeti önismeret és identitásmegtartás irodalmi reprezentációinak közvetítés- és közvetítettség-szándéka tükröződik Bertha Zoltán *Sorsmetszetek* című kiváló tematikus kötetében. Rávilágít, hogy a nemzeti önismeret és öntudat egy olyan minőségteremtő létezéskeret, amelyben nemcsak az identitáskonstrukciók ívelhetnek az önmegvalósítás kognitív és esztétikai szintjein túl egy fajta transzcendens normarend felé, hanem a kanonizáló (és szakralizáló) törekvések esztétikai normái

a műalkotások értelmezési kontextusát is meghatározhatják.

A nemzeti irodalmi paradigmát vizsgálva, olvasat-kereteket tágitó útmutatóként is idézi a nemzeti önazonosság metafizikájának közösségi önmegvalósításban kiteljesülő elvét, miszerint az értelmiségnek felelőssége van a történelmi emlékezet és a kollektív létezés megerősítésében, illetve: hogy az esztétika együtt jár az etikával, de nem feltétlenül választható le vagy el a közéletiségtől sem. Tartalmi idézeteit a modern (posztkoloniális) kritikai diskurzusokból és a (posztstrukturalista) kultúratudományok kanonizált szemléletmódjából kölcsönzi, bizonyítva, hogy a kortárs irodalomelméletekben is megtartotta létjogát az identitásfilozófiai és etikai vagy kollektív önismereti szempontrendszer, így a sorsszemléleti orientáció nem idegen a mai diskurzusoktól. Sőt, a tanulmányok inkább azt támasztják alá, hogy az irodalomértést vagy az irodalmon keresztüli (nemzeti) önismeretet a „sorsmetszetek” révén – a kulturális örökségbe való beágyazottsággal együtt – hitelesebben lehet közvetíteni.

Így gondolja újra Bertha Zoltán például Ady Endre korszerűségét, kiegészítve ezt az erdélyi magyar költészetben tovább élő Ady-élmények szuggesztív lírai dokumentumaival; ennek jegyében ír újra Németh László eszmevilágáról vagy Sütő András erdélyi írókról készített esszéiről – azt jelezve egyúttal, hogy egy-egy, általa vizsgált életmű monografikus feldolgozása után még számos értelmezési szempont kínálkozik a mind teljesebb értelmezéshez.

Vizsgálja Lászlóffy Aladár írásművészetét, Serfőző Simon életművét, Utassy József költészetét, emlékezőstörödékeket ad közre Nagy Gáspárról, mélyrehatóan foglalkozik a felvidéki és a kárpátaljai (fiatal) magyar irodalommal. A vezérelvként főntebb megfogalmazott sorsszemlélet je-

gyében (*Az ember ott a legfájóbb magyar című csángó-versantológiát bemutatva*) ír a csángó-magyar költészetéről, sorsköltészetnek nevezve azt is; választ keres arra, hogy az örökös peremsors és a „kényszerű nyelvcsere végleg megsemmisítheti-e az eredeti nyelvi emlékezetben őrzött közösségi önmeghatározásokat”.

Egyáltalán: létezik-e autentikus stratégia ebben a helyzetben a megmaradáshoz, és ha létezik, „a megmaradás stratégiája milyen identitáshoz – történelmi nyelv- és tudatállapothoz – való ragaszkodást jelentsen”? Bertha Zoltán megállapítja, hogy sorsbeszéd ez a költészet, etikai magasrendűséget teremt az emberi méltóság középpontba állítása, ma már tehát „a gazdagodó és ’magas’ irodalomba integrálódó, jelentősebb esztétikai értékeket képviselő csángó írásművek (...) erkölcsi és művészi minőség egyúttathatását valósítják meg”.

Az egészséges, önazonos magyarságtudatot, a természetes nemzeti összetartozás-érzetet amúgy a felvidéki és kárpátaljai kortárs belletrisztikai törekvések sokárnyalatúsága is erősíti, és a sorsmetszetek egymásra vetítéséből az is kiderül, hogy a lét- és megmaradás-problémákkal terhes, alkotó mindennapokban nemcsak a megírt sors kérdéseivel szembesülnek a közönségek, hanem annak újraírására tesznek folyamatos kísérletet, hiszen a kollektív önértelmezés fontos része az emlékezet mellett a jelen és a perspektíva nem szűnő újratudatosítása is.

Az „erdélyiség” – Bertha Zoltán irodalomtörténeti munkásságának közepontjában állva – ugyanúgy meghatározó sorskérdéssé emelkedik, mint a kollektív önismeret az egyetemes magyar szellemiségben. Németh László a kisebbségi kérdés ügyében – arra válaszolva, hogy vajon

„hol keresse méltóságát egy (...) kisebbségi sors” –, úgy vélekedett: „A kevesebb joga az élethez az, hogy különb”. S nem véletlenül olvasható Makkai Sándor program meghatározása Bertha Zoltán másik, tematikus esszéit, tanulmányait és vallomásait közreadó *Erdély felé* című kötetének hátsó borítóján: „Az erdélyi magyar szellem arra van hivatva, hogy kicsiny lehetőségek között, nagy erőfeszítéssel egyetemesen emberi szellemmé legyen. Erdély legkiválóbb fiai mindig érezték, hogy olyan magaslatokra kell emelkedniök és emelniök népüket, honnan ők is megláthassák a nyugati kultúra palotáinak és bástyáinak ormait, de őket is megláthassák onnan azok, akik az emberi szellem haladásának határvonalát figyelik”; s „az lenne a kívánatos, ha erdélyi magyar szellemről csak azért lehetne és kellene külön beszélni az egyetemes magyar szellemiségen belül, hogy ezzel a névvel az egészséges, életrevaló és modern magyar szellem mintaképét jelölhessék meg”.

Bertha Zoltán végső soron ugyanezt az ideált vallja – a kortárs irodalomelméleti és kritikai diskurzusokban is megtalálva annak szemléleti helyét –, „amely a sajátos kisebbségiséget közvetlenül kapcsolja össze a modern európaisággal és az emberi szellem erkölcsi univerzalitásával, az alapjaiban, lényegében egységes és oszthatatlan nemzeti kultúra feltétlen lét- és értékkezőjében.” Ez az eszmény vezette a veszélyeztetettség ellenére is kibontakozó kisebbségi magyar irodalmak legjobbjait, s Bertha Zoltán számára az Erdély felé fordulás egyúttal azt jelenti, hogy „tágas és megtartó önazonosságunk, minőségi önmagunk irányába” fordulunk, „jövőnyitó megmaradás-akarattal, hitese és éltető reménységgel”.

A hátoldali ajánló idézet egyébként a *Kisebbség és modernség* című (eredetileg 2008-ban, a *Kortárs* folyóiratban megje-

lent) esszéből való, amelynek megállapítása szerint nem lehet érvényes irodalomtörténetet írni akkor, ha akár a modernséget, akár a nemzeti paradigmát – vagy a kettő sajátos „vegülékét” – figyelmen kívül hagyja a kritika és az elmélet. A sorsvontkozás a művészi modernség ugyanis egymástól elválaszthatatlanul munkál, és különösen érvényes mindez a kisebbségi irodalomra. A magyar irodalom a világkultúrához is igen sokat tud hozzáadni azzal, hogy a kisebbségi sorsban és helyzetben a sors (avagy a nemzeti emlékezet- és identitásvontkozások együttese) és a modernség szintézisével egyszerre tudnak érvényesülni a szellemi, erkölcsi és esztétikai kondíciók.

A kötet írásai újabb irodalomtörténeti és esztétikai-kritikai szempontokat kínálnak Tamási Áron írásművészetének befogadásához, középpontba állítva a *Jégtörő Mátyást*; Dsida Jenő kritikai nézeteit ismerjük meg *A szép mindig korszerű* című tanulmányból (s rögtön utána olvassuk a Páskándi Géza Dsida-interpretációját elemző tanulmányt). Elemző-értékelő tanulmányokban található a nyolcvan-éves Kányádi Sándort köszöntő és a drámaíró Kányádit bemutató írás. A lét és a nyelv – a „világszerűség és nyelvszerűség, létértelem-keresés és szövegiség – nagy kérdéseivel foglalkozó Szilágyi Domokos halálának harmincadik évfordulójára (2006-ban) jelent meg a *Versszöveg – sorsszöveg* című tanulmány; és Bertha egy-egy elemző esszéiben közelít Lászlóffy Aladár és Lászlóffy Csaba életművéhez. Tanulmányértékű esszék foglalkoznak az újabb erdélyi lírában megjelenő istenélménnyel, valamint az abszurd, a modernitás és poszt-modernizmus kérdéseivel vagy a „rendszerváltó fordulat történelmi élményével” (szintén az újabb erdélyi magyar irodalomban keresve a példákat). A kötetet egy kritika- és egy vallomás-fejezet

zárja – itt olvassuk Bertha Zoltán Páskándi Gézáról és Sütő Andrásról, Lászlóffy Aladárról, Szilágyi Domokosról, Bálint Tiborról szóló emlékezéseit, Lászlóffy Csaba és Ferenczes István köszöntését, valamint Tamási Áron szobrának (Vésző-Mágor, Népi Írók Szoborparkja, 2006) avatásakor elmondott beszédét.

Végezetül: igen kifejező az a két festmény, illetve képrészlet is, amelyeket a borítókön látunk. Mindkét mű a sárospataki tanár, református lelkész, festőművész,

a 2003-ban, 89 évesen elhunyt Bertha Zoltán – az irodalomtörténész Bertha édesapja – alkotása. A *Sorsmetszetek* borítóján az *Ősz – elszakadás* a drámai létélmény katarzis-pillanatát ragadja meg; az *Erdély felé* borítóképe pedig a *Kisebbségben /Erdély/*, amely a hitből fakadó felelős gondolkodást is reprezentálta, a sötét száj és az éles fogak szimbolikájában, miként a „virágevők” metaforájában, ezzel a segélykiáltással kívánva „ébreszteni az ébren-alvókat”.

(Bertha Zoltán: *Sorsmetszetek*. Kortárs Kiadó, Budapest, 2012; Bertha Zoltán: *Erdély felé. Esszék, tanulmányok, vallomások*. Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Budapest, 2012)

Téli tánc

Máriás József

Monodrámák lépcsőin

Divatba jött a műfaj – alkotók és előadóművészek sora választja az önkifejezés, az irodalmi és színházi megjelenítés eszközeül. De mi is a monodráma? Egyszemélyes színmű, amelyben a hősnek önmagával kell megküzdenie, énjének konfliktusban álló „rétegeit” kell szembesítenie, az előtte álló választási lehetőségeket mérlegelnie. Közhely, hogy önmagunkat legyőzni a legnehezebb. Hisz ebben a belső párbeszédben a kérdés és a felelet is a miénk, az állítás és a cáfolat egyaránt bennünk vívja harcát. Gondolati sűrűtetség, művészi megformálás tekintetében hihetetlen próbatétel elé állítja a szerzőt s a színészt is. A külvilág itt csak áttételesen van jelen, a színpadkép is a lehető legegyszerűbb eszközöket veszi igénybe: hangeffektusokkal, zenei aláfestéssel, „vendégszövegekkel” – azok is az övéi – viszi előbbre a „cselekményt”, tölti ki az idő és térbeli váltások perceit, teremt hangulatot, idézi elénk azt a miliőt, amelyben a hős küzd – önmagában, önmagával. A monodráma író és színész számára is a művészi megmérettetés magasiskolája.

Büki Attila sokoldalú alkotó. Bár elsősorban költőként ismerjük, képzőművészként is megérdemelt hírnévre tett szert, a drámai műfajban is megmérette magát. Bizonyosság rá a *Sára holdja* (2007) című kötet; a *Határfa* (1998) című verses drámája, a *Hany Istók* (2007) című mesejátéka.

Drámakötetének megjelenését egyöntetű elismerés fogadta. Az *Utószót* író Cs. Var-

ga István a színművek lényegi vonásaira mutat rá: „Büki darabjaiban érezhető, hogy a figurák zömének nincs tiszta jelleme, vagy éppen változóak az egyes szituációkban, úgy hajladoznak, mint a nádszál. Nincsenek eszményeik, »kapaszzkodási« pontjaik. Nem ismerik a dolgok valódi értékét, azt, amit érnek, és azt sem, amit jelentenek. Kítapintható a múlt, a szocialista társadalom örökségének továbbélése és jelenünk számos kiútkeresése, kísérlete, miközben a hatalmi manipulációk, pártoskodások, kisemberek közösség nélküli lázadással zajlanak...” Miben látja ennek az okait? A gyökértelenségben, a krónikus szeretethiányban, a globalizáció okozta elszemélytelenedésben, fásultságban, a társadalomban eluralkodó agresszióban. Bertha Zoltán a színművek önmagukon túlmutató kontextusára – háttérére, generációjára – vet fényt: „Büki Attila drámáinak világa szervesen kapcsolódik a lélektani, társadalmi színműírás finom valóságmegjelenítő áramlataihoz, a tradicionális lélekelemző és helyzetértelmező realizmus, illetve a modern – mert jelképies, példázatos jelentéssugallatokkal egyre bősegebben töltkező – pszichológiai realizmus jól ismert vonásaihoz, mintáihoz. A jellegzetes családi, szociális, morális konfliktusformákat és korszakjelző emberi sorstragédiákat kibontakoztató szituációs és karakterábrázolás olyan típusát teremtve meg, amely napjainkban egyre inkább – holott valóságos időkben igencsak

elévülhetetlenül – szükséges, és aktuális az ilyenfajta önismeret-gazdagító drámai létdiagnózisok feladatvállalása.” A hősök meghasonlásának okait a lelki–erkölcsi szétesésben, az önsorsrontó tépelődésben, a támasztalan, kozmikus egyedüllétben, a felfordult és elviselhetetlenül igazságtalanná, élhetetlenné pokoliasodott világkörnyezet totális válságában, romlás–folyamatokban, a kapaszkodási pontok hiányában jelöli meg. Erdei Sándor az írói üzenet tengelyébe az önmagunkkal, a valósággal való szembenézést, életünk esendőségét helyezi. Ehhez igazodnak, ebből fakadnak Büki Attila drámáinak sajátos művészeti eszközei is: „Csonkaélethez, amputált, transzplantált lelkiségű embereket mutat meg, s ezért redukciós nyelvet használ az író: nagy szerepük van ugyanis a szövegében az elhallgatásoknak, a sejtetéseknek, a szüneteknek. Csonka verbalizmus jellemzi a drámák nyelvi szövetét, színpadra vitelkor e beteg világok megjelenítésekor ezért juthat nagy szerepe a metakommunikációnak. Totális verbalizmus helyett »tépett« színházi nyelv, szaggatott öltözetű szcenika – effajta eszközkészlettel lehet leginkább visszaadni a Büki Attila-i dráma-világot.” Kovács József László is azt hangsúlyozza, hogy e kötetében „Büki Attila láttelelet készített a minket körülvevő valóságról. (...) Drámáival arra figyelmeztet, hogy legyenek vállalható eszményeink. A belülről vezényelt törvényt mindenkinek magának kell önmagában kiformálnia. Élni csak aszerint lehet(ne)!” E drámák hőseinek válsághelyezetei lezülléshez, személyiségük felbomlásához vezetnek, előttük/mögöttük felégették a pallót, amely az értelmes lét felé el- vagy visszavezethető őket. Sorsuk megrázó volta válthat ki a nézőben/olvasóban katarzist, intést: innen tovább már nem vezet út csak a megsemmisülés, az önpusztítás irányába.

Büki Attila most megjelent kötete az előbbivel szögesen ellentétes irányból közelíti a valósítást meg az írói szándékot, a gyarlóság helyett az erény kerül reflektorfénybe, az árnyék helyett a fény övezi hőseit. Pedig a drámai helyzet ugyanaz: az utószóíró, Kelényi István szerint „az áthallások révén, napjaink problémáiról és közéleti visszasságainkról is »tudósít«.” A monodramák hősei – Felsőbüki Nagy Pál, Joseph Haydn, Brunszvik Teréz, Sass Flóra és Balázs Dénes – egymástól eltérő korokban, különböző társadalmi közegekben éltek. Közös vonásuk – amely valójában összeköti őket – a felelős életszemlélet, a kitűzött céllal való azonosulás, közösségi elkötelezettség, az értelmes cselekedet. Mily messze vannak az előző kötetben olvasható monodráma – *Mindenki elmehet* – hőse, Nemes Alajos kisiklott sorsától, kiúttalan életszemléletétől!

„*A legderekből ember*” című monodráma a reformkor neves közéleti személyisége, Felsőbüki Nagy Pál személyiségét idézi elénk. Élete alkonyán tekint vissza a megtett útra, közéleti küzdelmeire. A reformkor kimagasló alakja, országgyűlési képviselő, kiváló szónok, aki nagyhatású felszólalásaival „képes volt az elhidegült lelkeket nemzetünkért felforrósítani”. Széchenyi István és Wesselényi Ferenc, Kossuth Lajos és Deák Ferenc, Batthyány Lajos és Festetics György kor- és harcostársa a nemzeti megújulásért vívott küzdelemben. Pályája kezdetén felismeri: „ha az ember akar valamit, ami elüt a megszokottól, többnyire kiváltja az emberek ellenkezését”. A színmű ezt a konfliktust bontja ki: közte és a haladást gátló erők között. A mély gondolatiságot hordozó sorokban ott olvashatjuk az önmagáról rajzolt portrét: „van önbecsülésem, annak köszönhetem, hogy nem ragadnak magukkal a kicsinyesek, az álszentek. Mindig is azokat szerettem, akikben él a nemeslelkűség,

lovagiasság, tudnak önzetlenül élni, s ha kell, a nemzetért bőkezűnek lenni.” E nemes erények, tulajdonságok az ő korában sem ígértek fényes karriert, ellenkezőleg: ellenállást, gáncsoskodást, áskálódást. Kik álltak a túlsó parton? Az állóvízben sütkérezők, a puhány talpnyalók, fajtája önelégültjei, a bécsi udvar bizalmatlansága... Tetézi mindezt, hogy magánélete is rendezetlen marad. Hite öregkorában is – „a földnek már csak árnyamat mutatja a nap fénye” – töretlen marad: „nincs olyan ember, se hatalom, mely megvásárolhatná lelkemet”. Személyében – akit Széchenyi István „a legderekből ember”-nek nevezett – az erkölcsi példamutatás, az eszményeihez való hűség drámája nyer színpadi megfogalmazást.

Az *elhivatott* című dráma főhőse – Brunsvik Teréz – az előbbi dráma hőségétől eltérő úton haladva kívánja társadalomjobbító szándékát megvalósítani: „a mindent magával ragadó áradatban nincs más gát, csak a nevelés”. Előtte ott a családi példa, édesapja diétai kezdeményezése: a magyar anyanyelvű, nemzeti szellemű nőnevelésről, állami leányiskolák szervezéséről szóló tervezet. Elfogadták, de a megvalósítás hamvába hullt. Ezt a fonalat akarja fölvenni, tovább szőni. De nem csupán a terveit elutasító társadalommal kel megküzdenie, hanem anyja ellenállásával is. Teréz gyötrő kérdések kínozzák: „Létezhetünk-e a társadalom javára, ha nem élünk tiszta lelkiismerettel? Nem válik-e lehetlenné az élet az erkölcsi törvények nélkül? Miért nem különböztetjük meg az igazat a hamistól, a jót a rossztól, az erényt a bűntől?” Akit ilyen gondolatok foglalkoztatnak, attól mi sem áll messzebb, mint belenyugodni kora megcsontosodott női sorsképletébe – jól férjhez menni, egy ráerőltetett házasságba zuhanni. Ő a maga útján akar járni, s azt az utat az intézményes gyermeknevelésben, kisdedovók létrehozásá-

ban találja meg. „Lehetek-e lassú vizek helyett tengeráramlás?” – teszi fel magának a kérdést, hisz tudja, mily ellenállásba ütközik. Mi ad erőt hozzá? Az elszántság. Unokahúga, Teleki Blanka egy új nőideál képét vetíti elé: „másokért élni, másoknak használni”. Kora modern pedagógiai eszméinek ismeretében fogalmazódik meg Terézben a felismerés: „nevelés teszi az embert, s az ember a hazát!” Küzdelme megéri a gyümölcsét: Budán megnyílik az első kisdedovó. Az idős asszonyban korát meghaladó célok fogannak: „senki se pusztuljon el a tudatlanság és alávalóság mocsarában”. A dráma zárójelenete – Teréz imája – egy önátadó, megszentelt élet foglalata.

A *Hercegi szolga* Joseph Haydn életéből idézi azokat az éveket, amelyeket Esterházy Pál, majd Esterházy Miklós alkalmazásában másod-, később első karmesterként, komponistaként tölt. A szerződés feltételei ugyan megalázóak, röghöz kötik, tehetségének kisajátítását jelentik. El kell fogadnia, hisz annak, aki oly alulról jött, tehetsége kibontakoztatásához más lehetősége nem adatott. De ő, akit Isten is komponistának teremtett, lelke derűs napjaiban felülemelkedik a kötöttségeken, felismeri, hogy „a világban sokféle érték van, ami az embert szolgálhatja”. Ő zenével szolgált. Szimfóniáival, amelyek belső szabályait, a hangzást, a harmóniát maga teremtette meg, valójában szabad lett.

A *Székelgyőldi hajnalcsillag* története történelmünk tragikus eseményének felidézésével indul: a magyar szabadságharc idején mór szabadcsapatok támadnak meg és tömegesen koncolják fel Nagyenyed, Abrudbánya, Zalatna és környéke magyarságát. A dráma főhőse – Sass Flóra – román dajkája bújtatja, és menti meg, majd egy örmény család gondjaira bízta, velük török földre menekül. A Duna partján játszadó gyereket rabszolga-kereske-

dők rabolják el. Évek múlva egy angol úr váltja ki a fogságból. Magával viszi a Nílus forrásvidékének a felderítésére, később Angliába, ahol feleségül veszi. A szép történet – egy újabb afrikai úttal – drámai cselekményszála epikus jelleget nyer, a hitvestársi hűség és kitartás példázatává szelídül. Olvasatunkban ott van még egy cselekményszál: a magyar lányt megmentő román dajka, a nevelését föl vállaló örmény család, a rabszolgaságból őt kiváltó angol lord – akik az emberség szép példázatát testesítik meg egy olyan világban, olyan korban, amikor/ahol a gyűlölség vált mindennapivá.

Balázs Dénes – *A föld szerelmese* főhőse – „csak azért is” kitartása a huszadik századi tudós sorsát példázza. Édesanyja intése – kórok közt nehéz pálmának lenni – ellenében, koldusszegényen is útra kel Ázsia, Afrika, Észak- és Dél-Amerika barlangjainak kutatására, tanulmányozására. Egyszemélyes vállalkozásaiból hazahozott tárgyakból álmodja meg múzeumát – ha nincs hol, akkor saját lakásában. Küzdelme nem kevésbé heroikus, a drámai hősök szenvedélye fűti. A hivatásszeretet, az elhivatott tudós konok kitartása,

áldozatkészsége, megszállottsága. Álma megvalósul: Érden, a Magyar Földrajzi Múzeumban otthonra lelnek a nagy elődök, híres utazók, felfedezők hagyatékának tárgyai.

Ha e drámákat összefűző közös vonást keresnénk Büki Attila kötetében, azt egyetlen szóban fejezhetnénk ki: elkötelezettség – a köz és embertársaink javára, a nemzet, a haza szolgálatára. Hősei közös erkölcsi eszménye a hűség és kitartás elhatárolásaik mellett az akaraterő, amely lassú víz helyett tengeráramlássá válik. Teréz szavaival, mindannyian elmondhatják magukról: „én arra vagyok hivatva, hogy szolgáljak” – ki-ki a maga helyén, a maga lehetőségei szerint, a maga korában. Ez az ő üzenetük az olvasók, embertársaik számára.

A szerző *Folyam* című drámájában szereplő képzőművész, Imre, így vélekedik: „Egy-egy mű annyiféle olvasatot tartalmaz, amennyit a befogadó kihall belőle, illetve beleérez. Eredendően minden alkotás nyitott műként viselkedik: csak akkor ismerhető el létjogosultsága s minősíthető valódi művészi teljesítménynek, ha megszólít, ha párbeszédre késztet.” E készítés szülte a recenzens fenti sorait is.

(Büki Attila: *Századok lépcsőin. Monodramák. Syllabux Könyvkiadó, Budapest, 2012*)

Bolvári-Takács Gábor

A Debreceni Egyetem száz éve

2012-ben alapításának centenáriumát ünnepelte a Debreceni Egyetem. Az 1912. évi XXXVI. törvénycikkkel létrehozott intézmény a mai Magyarország legnagyobb vidéki universitása, közel 33000 – ebből 21000 nappali tagozatos – hallgatóval, több mint 1500 oktatóval, köztük 28 MTA-taggal; 15 karral, 25 doktori iskolával, 5 gyakorló iskolával, az ország második legnagyobb Egyetemi és Nemzeti Könyvtárával, campusaival, klinikáival, botanikus kertjével, agrárgazdaságával, sportlétesítményeivel. Mai formájában addig önállóan működő felsőoktatási intézmények (újra)egyesítésével és jogutódlásával, 2000. január 1-ével jött létre. Az évfordulóra tartalmas és szép kivitelű egyetem történet látott napvilágot; e kötet áttekintésére vállalkozunk a továbbiakban.

Közismert, hogy a kontinens legrégebbi egyetemét, 1088-ban, Bolognában alapították. A párizsi intézmény 1231-ben nyert pápai jóváhagyást. A nyugat-európai alapítási hullám fokozatosan terjedt Közép- és Kelet-Európa felé, így 1348-ban Prágában, 1364-ben Krakkóban, egy évre rá Bécsben nyílt universitas. A 14. század végére már közel félszáz tudományközpont várta a hallgatókat Európában. Magyarországon a Nagy Lajos-kori pécsi (1367), valamint Zsigmond-kori óbudai (1395) intézményalapításokat jegyezték fel a krónikák.

A ma is működő hazai egyetemek közül elsőként a Nagyszombati Jezsuita Egyetem nyitotta meg kapuit 1635-ben. Alapí-

tója Pázmány Péter esztergomi érsek, akinek döntését III. Ferdinánd magyar király megerősítette. Az 1777-ben Mária Terézia által Budára – utóbb Pestre – költöztetett egyetem 1921-ben vette fel alapítójának nevét. A József Polytechnikumot 1871-ben emelték – József Műegyetem elnevezéssel – egyetemi rangra. A kolozsvári universitas az 1872. évi XIX. tc. alapján nyílt meg, az uralkodó 1881-ben engedélyezte a Ferencz József Tudományegyetem név felvételét. A dualizmus korának utolsó egyetemalapításai a már említett 1912. évi XXXVI. tc. alapján felállított debreceni és pozsonyi egyetemek voltak. A trianoni békéből adódó területveszteségek miatt az 1921. évi XXV. tc. a kolozsvári egyetemet Szegedre, a pozsonyit Pécsre helyezte át. Így alakult ki a 20. századi Magyarország három meghatározó jelentőségű vidéki egyetemi központja: Debrecen, Pécs, Szeged.

A szerkesztőként Orosz István és ifj. Barta János által jegyzett, közel hatszáz oldalas debreceni egyetem történet tizennyolc szerző közös munkája. A könyv mégsem tanulmánykötet. Az időrendi, azon belül tematikus fejezetek áttekintése alapján egyértelműek a munka monografikus érdemei. Az egyetem történeti korszakok szerint tagolt szerkezet sokoldalúan ábrázolja a mai nevén Debreceni Egyetem egyes oktatási és tudományos műhelyeinek fejlődését.

A mű négy részből áll. Az első a debreceni felsőoktatás egyetemalapítást megelőző

korszakát mutatja be. Az 1538-ban alapított Református Kollégiumról Fekete Károly, az 1868-ban megindult agrár-oktatásról Szász Gábor írt. Az egyetem létrehozásának 1870 óta zajló folyamatát és megalapításának közvetlen előzményeit Mudrák József dolgozta fel.

A második rész a megalakulástól (1914) a szétdarabolásig (1949/50) terjedő alig négy évtized krónikáját tartalmazza, szerzői: ifj. Barta János, Fekete Károly, Hollósi Gábor, Kapusz Nándor, Kerepeszki Róbert, Király Sándor, Mudrák József, Orosz Gábor és P. Szabó Béla. Az 1921-ben Tisza Istvánról elnevezett Tudományegyetem működésének általános bemutatásán (megnyitás, Trianon hatása, építkezések, szervezet és működés, oktatók és hallgatók, gazdálkodás stb.) túl önálló fejezetet kaptak az egyes karok (Református Hittudományi, Jog- és Államtudományi, Bölcsészettudományi, Orvostudományi), valamint a tanárképzés rendje, a diákegyesületek, továbbá a diákszociális és diáksport ügyek.

A harmadik rész a debreceni felsőoktatás széttagoltságának időszakát követi végig, 1949/50-től 1999-ig, szerzői: Bárony István, ifj. Barta János, Bazsa György, Fekete Károly, Kapusz Nándor, Petrovics Alice, Szász Gábor és Virágos Márta. Először általában esik szó a Kossuth Lajos Tudományegyetemről, a történelmi folyamatok és fordulópontok tükrében: Rákosi-korszak, 1956, kádári konszolidáció, a 60-as, 70-es évek stabilitása, majd a nyolcvanas évek reformelképzelései. A további fejezetekben a KLTE Bölcsészkar, illetve Természettudományi Kara, az Egyetemi Könyvtár, a Református Teológiai Akadémia/Hittudományi Egyetem, az Orvostudományi Egyetem és az agrár-felsőoktatás eseményeiről olvashatunk.

A negyedik rész az újraegyesült Debreceni Egyetem ezredforduló utáni fejlődéséről szól. A közvetlen előzménynek tekint-

hető Universitas Egyesülésről, illetve az Egyetemi Szövetségről Nagy Sándor, az integrált egyetem kialakulásáról és működéséről Turi Gábor, a hallgatói érdekképviseletről Pilishegyi Péter írt. Az új képzési irányokról és karokról (műszaki, zeneművészeti, gyermeknevelési és felnőttképzési, közgazdaság- és gazdaságtudományi, állam- és jogtudományi, egészségügyi, fogorvostudományi, gyógyszerésztudományi, népegészségügyi, gazdálkodástudományi és vidékfejlesztési, informatikai) szóló záró fejezetet a kötet szerkesztői az érintett szervezeti egységektől bekért adatok alapján állították össze.

A kötet függeléként tartalmazza az egyetemi és kari vezetők 1914–2012 közötti névsorát, beleértve a 2000 előtt önálló felsőoktatási intézmények vezetőit is (a mezőgazdasági akadémiáéit 1867-től). Ugyancsak e részben található a források és a szakirodalom jegyzéke, úgymint levéltári források, forráskiadványok, valamint egyetemtörténeti feldolgozások (összefoglaló munkák, tanulmánykötetek, további önálló kötetek, tanulmányok és cikkek). A függelék Mudrák József munkája. A monográfiát félszáznál több fotó és számos táblázat teszi szemléletessé. A képanyagot Juha Enikő és Király Sándor közreműködésével ifj. Barta János szerkesztette.

A Debreceni Egyetem történetének korszerű összefoglalása az ezredfordulón történt újraegyesítés óta folyamatosan aktuális volt. Az alapítási centenárium tehát önmagában nem indokolta a kiadást, de jó alkalmat és kiváló marketing szempontokat kínált a szintézisre. A könyv sajtópremierje az egyébként is országos figyelmet keltő évfordulós ünnepségek fontos részét képezte. A monográfiában feltáruló intézmény-, tudomány- és oktatástörténeti tények és folyamatok, a neves tudós személyiségek életpályái hűen ábrázolják a nemzetközi mércével mérve is magas szintű

debreceni egyetemi képzés eredményeit. Számos iskolateremtő egyéniség teljes szakmai életútja e városhoz kötődik, mert az intézmény, minőségbiztosítási szempontból, minden időben elsőrangú professzorok megnyerésére törekedett.

A jelen sorok írója sokat köszönhet a Kossuth Lajos Tudományegyetemnek,

illetve a Debreceni Egyetemnek. Itt szerzte első diplomáját (1992), itt doktorált (1998) és habilitált (2009). E recenzió főhajtás is egyben, az elismerés kifejezése egy olyan vitathatatlanul kiemelkedő értékű iskola előtt, amely éppen száz éve áll a magyar művelődés és oktatás szolgálatában.

(A Debreceni Egyetem története 1912–2012. Szerkesztette: Orosz István (főszerkesztő) és ifj. Barta János. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012)

Tündérmese

Bába Szilvia

Az „együtt” jellemzői Közép-Európában

„Egység a sokféleségben” – ez a vágy, a jövőkép, a cél az Európai Unió jelmondata. A legtöbb konfliktussal terhelt, szűkebb régióinkban ennek közelítése mindenkor aktuális feladat. Tehát az interetnikus kooperáció, a sokféleség együttélése és lehetséges együttműködése. Ennek múltbeli törekvéseit tárgyalja a most bemutatandó kötet.

2003 és 2011 között Pécsen kilenc konferencia tekintette át Közép-Európa kisebbségi problémáit. Míg a 2010. évi rendezvény a konfliktusokat elemezte, 2011-ben az együttélések és együttműködések gyakorlati példáit mutatták be és adták közre. Az első rész (*Élet – Határ – Jog*) és a kötet méltó nyitánya a néhai *Tóth József* (a földrajz és a kulturális földrajz kiemelkedő tudósa) és ifjú munkatársai (*Marton Gergely*, *Szeles Tamás*) tanulmánya a keret: a sokszor átrajzolt és vitatott határok, a határkérdés átfogó és szisztematikus tudományos elemzése. A szerzők deklarálják, hogy nem szeretik a határokat: „az emberiség legabszurdabb, legkárosabb és legbutább kreációjának” tekintik azokat. (15. o.) Az Unió előtt e témáról bizony sokaknak és gyakran József Attila jutott eszébe: „Ó Európa, hány határ / és minden határban gyilkosok...” Tárgyalják azt is, hogy az EU a határok degradációjára és a külső határok megerősítésére törekszik. *Gerner Zsuzsanna* a hazai kisebbségpolitikát a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája tükrében elem-

zi, amelyet Magyarország 1992-ben írt alá és 1995-ben ratifikált. Áttekinti a felelős intézményeket, a nyelvek tényleges használatának jellemzőit. Az összefoglalóban megállapítja, hogy a támogató hozzáállás az asszimilációhoz, a kétnyelvűség térdhódításához vezetett. *Bálint Lajos* a cseh, a magyar és az osztrák halandósági különbségeket mutatja be az 1980–2008 közötti időszakban. Javultak ugyan a magyar népesség életkilátásai, ám a lemaradást még mérsékelni sem sikerült.

A második fejezet (*Történeti visszatekintés*) nekem nemcsak olvasmányélményt, de feladatot is jelentett. A Pécsi Egyetem BTK Interdiszciplináris Doktori Iskolája keretében a tengeren túli magyar diaszpóra témában készítem a PhD-disszertációm. Ezért keresem az emigráció, a diaszpóra elemzése során is felhasználható tapasztalatokat. Konkrétan is gyűjtöm az együtt és az együttműködés tételekbe sűrítendő jellemzőit. E fejezetben *Kolumbán Vilmos József* a magyar-szász együttélés egy példáját mutatja be. Fontos a református és evangélikus felekezeti együttélés egyházmegyei és gyülekezeti szintű, valamint az egyházi patrónusok szerepének elemzése. A román többségű településeken a szászok és a magyarok túlélési lehetőségét éppen a patrónusok anyagi és szellemi támogatása szolgálta, amelyet nem befolyásolt az etnikai különbség, tehát felekezettől függetlenül támogatták az egyházközségeket. *Hajdú Zoltán* ta-

nulmánya Fényes Elek (1807–1866) és Hunfalvy Pál (1810–1891) nemzetiségi statisztikai és etnográfiai elemzéseire épít, hiszen a 19. század közepén a magyarral együtt tizenkét jelentősebb lélekszámú nemzetiség élt az akkori szóhasználat szerinti „Magyar Birodalomban”. Különösen tanulságos Fiume helyzetének, lakossági összetételének elemzése, hiszen a várost „valódi multikulturalizmus, sőt mai értelemben véve a kozmopolitizmus is jellemezte.” (87. o.) A Felvidék, Horvát-Szlávnországot, az Anyaország és Erdély viszonyainak együttes elemzése oda vezet, hogy „a nemzetiségi kérdést nem oldotta meg a gazdaság gyors fejlődése, a városodás és városiasodás.” (91. o.) Szerintem a diaszpóra elemzése során is figyelembe veendő a Felvidékre vonatkozó megállapítás: „egyértelművé vált, hogy nem az iskola magyarosít (...) hanem az érdek, a kapcsolatok sok területre kiterjedő természetes rendszere.” (90. o.) E dimenzióban tehát – a jelen kötetre is támaszkodó elemzések során – a munkavégzés, egyházak, cserkészlet, egyesületek szerepére célszerű koncentrálni. *Kugler József* az 1940–50 közötti mezőberényi etnikai és felekezeti adatok alapján tárgyalja az együttélést és ennek zavarait. Megjegyzem, amint a diaszpóra esetében, itt is az istentisztelet, az egyházi szertartások keretében őrződött meg az anyanyelv. Az „etnikai korlátok” lebontásában fontos volt az iskola, a cserkészlet szerepe. Érdekes és tanulságos megállapítás, hogy „a nemzetiségieknek a magyar társadalomba történő integrálódását segítette, hogy az országos pártok (...) helyi csoportjaiban együtt tevékenykedtek a különböző ajkú berényi polgárok.” (103. o.) Az „úriember” Bibó Istvánnak a témakörrel összefüggő nézeteit tekinti át *Kupa László*. Átfogó tanulmányában Bibó patriotizmusról és a

kelet-európai kisállamok együttműködési esélyeiről vallott nézeteit elemzi. Fontos, hogy rámutat: Bibó elvetette a létharc elméletét; a patriotizmus fogalmát a közép-korra vezette vissza és fontosnak tartotta, hogy a közösség és a szabadság ügye összekapcsolódjon. A tanulmány bemutatja a bibói nemzetfogalom ismérveit, a nemzetalkotó tényezőket, elemzi a nyelvi nacionalizmus, a politikai hisztéria kategóriákat. A fogalmi háló szisztematikus bemutatása a témával foglalkozók és a felsőoktatásban tanulók számára alapvetően fontos, és külön is kiemelendő, hogy Bibó „a különböző népek/nemzetek/kisebbségek közötti konfliktusokat sem tekintette szükségszerűnek.” (117. o.)

A harmadik fejezet (*Délvidéki körkép*) különlegessége, hogy manapság a Vajdaságot és a Muravidéket így említő térséget észak felé, a Dél-Dunántúlra is kiterjesztette, tehát a tengeremléktől a Balatonig egyben láthatjuk a politikai konfliktusok nyomán újra és újra megkavart, tragédiákkal terhelt nagytérség etnikai jellemzőit. *Szalay Gábor* és *Dövényi Zoltán* az 1946-os felvidéki–dunántúli tragikus és máig áldatlan hatású lakosságcsere beilleszkedési nehézségeit mutatja be. Az eltérő kultúrájú népesség nem válhatott közösséggé. Ezt még a munka és az iskola „együtt” világa sem tudta megteremteni. *Kovács Teréz* és *Gulyás László* önálló tanulmányai a vajdasági magyar népesség jellemzőit mutatják be. Az írások azért is figyelemre méltóak, mert az utóbbi években a különböző rendezvényeken egyre gyakrabban elhangzott az, hogy a Vajdaság földrajzilag, kulturálisan, etnikai összetételében kicsiben maga az Európai Unió – a konfliktusokat és a jó törekvéseket egyaránt tükrözve. *Kovács Attila* szlovéniai témájú írása a relatív szabadság és a gyors uniós beilleszkedés egyéni küzdelmeit is felvilágosítja.

A negyedik, záró fejezet (*Gazdasági együttműködés – politikai megosztottság*) ugyan nem a kötet egészének összefoglalása, de a lehetséges közös elemek lényegét is felmutatja. *Hardi Tamás – Gabriel Zubriczký* a pozsonyi, *Bayerné Sipos Mónika* a kárpátaljai helyzetet elemzi. A politikai ellentétek törésvonalakat jelentettek; a nyelvpolitikai törekvések gyakorlati megvalósulása akadozott; az integrációt a gazdasági kényszer és az egyházi, oktatási, kulturális szervezetek úgy-ahogy elősegítették. Igen tanulságos a Kárpátaljára vonatkozó összegzés: az 1990-es évek végétől a szaporodó szervezetek között halmozódtak az ellentétek. Ennek további, térségünkre jellemző vizsgálata azért is fontos, mert az itteni jellemzők a határ- és politikai kényszerektől mentes tengeren túli magyar diaszpóra köreiből is tapasztalhatóak.

Kupa László igényes szerkesztői munkáját tükrözi, hogy valamennyi tanulmányt részletes, a további tájékozódást elősegítő bibliográfia egészíti ki, továbbá minden írás összefoglalóval és angol nyelvű tömörítéssel zárul. A kötet egyedi jellemzője, hogy nemcsak a konferencia szervezői és támogatói, hanem (az utolsó oldalon) a személyes közreműködők is részesülnek a köszönetnyilvánításban. Így az utókor tudhatja, hogy a tanácskozás előadói és a kötet szerzőin kívül kik alkották azt a szélesebb kört, akikhez a továbbiakban is forrásként és forrásért fordulni lehet. A témakörrel foglalkozók és a felsőoktatásban tanulók, különösen az emigráció, a diaszpóra értelmisége számára nagyon jó lenne, ha a kötetek sorozatáról mielőbb összefoglaló tanulmány készülne és ezzel együtt az egyes könyvek honlapon is hozzáférhetővé válnának.

(Együttélés és együttműködés. Interetnikus kooperáció Közép-Európában. Tanulmányok. Szerkesztette: Kupa László, Virágmandula Kft., Pécs, 2012)

Számunk szerzői

Bába Szilvia 1980-ban született Budapesten. Művelődésszervező, a Duna Palota Nonprofit Kft. kulturális vezetője, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója.

Bakonyi Péter 1949-ben született Debrecenben. Író, újságíró, dramaturg.

Balogh Péter 1990-ben született Debrecenben. Egyetemi hallgató.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sáropatakon. Történész, művelődésszervező, jogász, a Honvéd Együttes ügyvezető igazgatója, a Magyar Táncművészeti Főiskola habilitált főiskolai tanára, lapunk alapító főszerkesztője.

Cseh Károly (1952, Borsodgeszt – 2012, Mezőkövesd). Költő, műfordító.

Fittler Katalin 1952-ben született Mosonmagyaróváron. Zenekritikus, szakíró, tanár.

Forgács D. Péter PhD 1959-ben született Budapesten. Az Universitát Wien tudományos munkatársa (Bécs).

Jálics Kinga 1943-ban született Budapesten. Tanár, újságíró, a Magyar Katolikus Rádió kulturális szerkesztő-riportere, műsorvezetője.

Máriás József 1940-ben született Felsőbányán (Románia). Újságíró, a romániai *Szatmári Hírlap* volt főszerkesztője.

Miklósi Márta PhD 1979-ben született Debrecenben. Andragógus, művelődéskutató, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának tanársegéde.

Molnár Márton 1971-ben született Budapesten. Teológus, esztéta, a Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet tudományos főmunkatársa.

Pomogáts Béla 1934-ben született Budapesten. Széchenyi-díjas, József Attila-díjas irodalomtörténész, az irodalomtudomány doktora, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének ny. tudományos tanácsadója, az Anyanyelvi Konferencia volt elnöke.

Ujvári Luca 1995-ben született Budapesten. Gimnáziumi tanuló.

Viga Gyula 1952-ben született Mátészalkán. Etnográfus, az MTA doktora, a miskolci Herman Ottó Múzeum ny. tudományos titkára, a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának egyetemi tanára.

Vitéz Ferenc PhD 1965-ben született Kisvárdán. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem intézetvezető főiskolai docense, a *Néző • Pont* folyóirat írója, szerkesztője, kiadója.